

ANA RAJKOVIĆ PEJIĆ, *PLAVE KUTE IDU NA MORE. SVAKODNEVICA RADNIKA U HRVATSKOJ TIJEKOM DRUGE POLOVICE 20. STOLJEĆA NA PRIMJERU TVORNICE „ĐURO ĐAKOVIĆ“, HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST. PODRUŽNICA ZA POVIJEST SLAVONIJE, SRIJEMA I BARANJE – SLAVONSKI BROD / DURIEUX – ZAGREB, 2024, STR. 279.*

U toku poslijeratne obnove NR Bosne i Hercegovine, izgradnja hidrocentrale u Bogatićima na rijeci Željeznici nedaleko od Sarajeva bila je izniman *opštedržavni* poduhvat. U datim okolnostima, značajno se oslanjala i na međurepubličku saradnju i pomoć, konkretno, računalo se na izradu željeznih, tlačnih cijevi za cjevovod koji je trebala izraditi željezara u slovenačkim Jesenicima, a kompletirati i finalizirati Tvornica vagona, strojeva i mostova d. d. Brod na Savi. Ovo slavonsbrodsko preduzeće je 1947, iste godine kada je dovršena i svečano puštena u rad pamenta hidrocentrala kao *prva lasta* Petogodišnjeg plana, preimenovano u preduzeće *Đuro Đaković. Industrija šinskih vozila, indu-*

strijskih i energetske postrojenja i čeličnih konstrukcija Slavonski Brod. Upravo je *Đuro Đaković*, u fokusu druge autorske knjige dr. Ane Pejić Rajković, naučne saradnice Hrvatskog instituta za povijest, njegove Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Autorica to preduzeće promatra kao generatora značajnih društvenih promjena i inkubatora *novog, socijalističkog čovjeka* pomno prateći brojne aktivnosti koje su se provodile u i uz ovo preduzeće. Svojim multidisciplinarnim pristupom, oslanjajući se na značajnu arhivsku građu nekoliko arhiva, relevantnu periodiku i literaturu, vješto koristeći metodu oral

history i metodu komparacije, studija pred nama predstavlja značajan doprinos *osvjetljavanju* jugoslovenskog socijalizma. Vrijedan je doprinos društvenoj historiji, historiji industrije, historiji institucija, historiji radništva, historiji lokalne zajednice (razvoja grada i okolice), ženskoj historiji kao i historiji svakodnevice i dokolice. Pogledom odozdo, auto-

rica je u središte svog istraživanja stavila *malog* čovjeka, radnika i radnicu koji su suočeni s brojnim novinama koje donosi zahuktala modernizacija i industrijalizacija. Analizira nove društvene prakse pri čemu upravo radnici nastupaju, prvo kao primatelji, a potom i njihovi stvaraatelji, a onda i kao pronasijeri novih, socijalističkih vrijednosti, tražeći svoje mjesto pod suncem, odnosno *mjesto za svoj peškir na jadranskoj obali*. Te nove prakse i kolektivne vrijednosti kreiraju se unutar i uz preduzeće s kojim radnici ostvaruju posebnu emotivnu povezanost pa *Đuro Đaković*, slično kao Željezara Sisak - Sisak i vukovarski Kombinat gume i obuće Borovo, postaje njihov život i žila kucavica šire zajednice. Pored Uvoda, knjiga je podjeljena na sedam poglavlja i niz potpoglavlja, ilustrirana je fotografijama arhivskih i privatnih zbirki, a njen sadržaj pisan je na vrlo pristupačan i razumljiv način i zaslužuje detaljniji prikaz.

Autorica polazi od kratkog historijata tvornice, njenog nastanka 1922. godine kao tvornice za popravku i izradu vagona, lokomotiva, strojeva i mostova. Iako u početku s dosta poteškoća, postepeno ostvaruje značajne rezultate poput izgradnje Zelenog most u Zagrebu koji je bio prvi zavareni željeznički most u Evropi, a od 1928. godine posluje i s inostranstvom. Popravkom mostova se bavila i tokom Drugog svjetskog rata pri čemu je u više navrata bombardovana i bila značajno oštećena. Autorica se osvrnula na težak položaj radnika u međuratnom i ratnom periodu. Nakon 1945. godine koja se percipirala kao nulta tačka od koje je sve trebalo krenuti ispočetka *Đuro Đaković* se ubrzano razvija. Bio je jedno od prvih preduzeća koje je prema Uputama o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih privrednih preduzeća (1949) organiziralo radničke savjete i najavilo uvođenje samoupravljanja u skladu sa tzv. Zakonom o predaji tvornica na upravljanje radnicima (1950). Narednih decenija izrasta u industrijskog giganta s značajnim domaćim i inostranim angažmanom. Reorganizirao se u skladu sa Ustavom (1974) i Zakonom o udruženom radu (1976), a koncem 1980-ih godine bio je Složena organizacija udruženog rada od 17 proizvodnih tvornica koji je zapošljavao više od 16000 radnika. Ukazujući na specifičnu fenomenologiju moralne ekonomije rada u socijalističkoj Jugoslaviji, autorica ukazuje na njenu primjenu i u ovom preduzeću, poticanje radnog entuzijazma, razvoj kulta rada, heroja rada i prebacivanje norme, uvođenje i značaj različitih natjecanja, nagrada i akcija. U uslovima kada je jugoslovenska privreda predstavljala „jedno veliko natjecalište“, pažnja se poklanjala i političkom opismenjivanju radnika (osnove marksizma i samoupravljanja, tekovine NOB-a, povijest Partije i slično). Kreirana slika *novog*,

socijalističkog čovjeka postepeno će doživjeti metamorfozu pa će udarnik vremenom prerasti u uzoritog samoupravljača koji je aktivan i na društvenom, političkom i privrednom polju i koji svojim pregalništvom gradi državu i društvo, ustvari podupire državnu politiku. Interaktivnim odnosom preduzeća i lokalne zajednice, *Đuro Đaković* je sudjelovao u izgradnji novih gradskih naselja, bolnica, školskih ustanova, kulturnih i sportskih objekata i manifestacija, organiziranju obrazovnih ustanova, stipendiranju studenata i učenika, istovremeno pomažući marginalizirane društvene skupine kao i druge zajednice, preduzeća i jugoslavenske općine u slučaju potrebe. Istovremeno, porastom životnog standarda i *Đurinih* radnika kao i sve brojnije radničke klase u zemlji, jačale su konzumerističke želje ovih primarnih „graditelja socijalizma“ postepeno oblikujući specifično, jugoslavensko hibridno, potrošačko društvo.

Autorica ističe da je projicirana industrijalizacija podrazumijevala specifičnu *brigu o radniku* i jačanje njegovog životnog standarda što se nastojalo postići pomoću preduzeća, konkretno poboljšanjem radnih uvjeta, brigom za zdravlje i prehranu radnika, zadovoljavanje njegovih društvenih i kulturnih potreba i slično. Važnu ulogu u tome imale su Zdravstvena stanica *Đuro Đaković* kao i tzv. društvena prehrana, tj. bifei i restoran. Cilj je bio da se jeftinim i kvalitetnim toplim obrokom „rastereti radna porodica“ pa je restoran stalno proširivao svoj kapacitet. Još tokom 1950-ih godina organizirane su različite sekcije koje su poticale na različite oblike kulturnog i umjetničkog stvaranja radnika, na njihovu saradnju i participaciju u i van pogona. U nastojanja da radnik bude zadovoljan, a time i predan i preduzeću i dodjeljenom mu radnom zadatku, značajan trud ulagan je u humanizaciju radne okoline, kreiranje udobnijeg radnog ambijenta, uređivanje unutrašnjosti proizvodnih hala i tvorničkog okoliša.

Autorica se osvrnula i na stalno prisutne „nesocijalističke rabote“ poput kašnjenja na posao, ranijih odlazaka s posla, neopravdanih šetnji tvorničkim krugom, privatnih izlazaka, otuđenja imovine i slično. O tome se dosta govorilo i diskutiralo, a tvornički list je nerijetko *proživao* pojedince ilustrirajući takvu praksu čak i fotografijama. Posebno pogubni po radnu disciplinu i produktivnost bila su lažna bolovanja i alkoholizam, koji su uprkos različitim metodama suzbijanja i liječenja, bili u stalnom porastu i to kao dio šireg društvenog, socijalnog i medicinskog problema.

Posebnu pažnju autorica je posvetila *ženskom* kao *općedržavnom pitanju* polazeći od ustavom proklamirane jednakosti žena i muškaraca

koja je značila radikalnu promjenu. Stvarna primjena ovog postulata značila je snažan zaokret, ulazak žene u tzv. muški svijet, konkretno u *Đuri Đakoviću*, u muška zanimanja. Kao vrlo složen i zahtjevan proces *istupanje žene iz sfere privatnog* i njen masovniji ulazak u krug tvornice potican je kreiranom i u javnosti intenzivno diseminiranom slikom nove, socijalističke žene u liku borkinje, sindikalne aktivistice ili udarnice. Od 1956. godine u *Đuri Đakoviću* djelovao je aktiv žena koji je trebao potaknuti *drugarice* da se svestranije uključe i društvene tokove. Iskorak je bio evidentan, pri čemu se oblikovao trojni identitet *drugarice*, ona biva i žena, i majka i radnica. Međutim, promjene u svim segmentima nisu tekle željenom dinamikom. Uprkos brojnim mjerama i propisima, konkretnim potezima poput organiziranja dječijih vrtića, populariziranja praktičnih rješenja poput brze hrane i mehanizacije kućanstva, žene su kao majke, radnice i odgajateljice novog *socijalističkog podmlatka* bile duplo opterećene. Rastrgane između radnog mjesta, porodice i vlastitih ambicija, u uslovima „još nepravilnog i konzervativnog shvaćanja mjesta i uloge žene u društvu, u radu i u porodici“, nije ih bilo dovoljno u javnoj sferi, a vrlo malo na rukovodećim pozicijama. Provedena istraživanja 1970-ih godina, na koje se autorica poziva, pokazala su da je ključni motiv zapošljavanja žena bilo poboljšanje materijalnog stanja porodice, a znatno rjeđe njihova težnja za stjecanjem ekonomske neovisnosti. U uslovima i daljeg postojanja mnoštva proturječja i kontroverzi, rad pomenutog aktiva žena sve više se reducirao na brigu za njihovo zdravlje, dok će pitanje položaja žene i njene ekonomske emancipacije u cijeloj Jugoslaviji padati u drugi plan.

Omladina je kao važan kontingent izgradnje i oblikovanja društva, bila poseban predmet pažnje socijalističkih rukovodećih struktura pa tako i autoricinog istraživanja. Rajković Pejić ukazuje da su, s ciljem animiranja mladih i njihovog uključivanja u socijalističku samoupravnu zajednicu i radničke savjete, organizirane brojne omladinske sekcije koje su bile zadužene za rješavanje krucijalna pitanja mladih radnika (stambeno pitanje, ishrana, zabavni život i sl). Poseban značaj imale su omladinske radne akcije i akcije mladih radnika samoupravljača koje su konkretnim radnim zadacima (izgradnja cesta, bolnica, hidrocentrala, pruga i slično) percipirane i kao „mjesta odgoja mladih generacija“ u duhu bratstva i jedinstva i zajedništva. Međutim, vremenom postaje sve jasnije da za širi društveni angažman mladih, s jedne strane nedostaje razumijevanja, a sa druge motiva.

Posebnu pažnju u svom istraživanju autorica je posvetila godišnjem odmoru kao novoj, socijalističkoj praksi koja je percipirana

kao preduslov da se „svježe i odmorne radne snage“ suoče sa predstojećim proizvodnim bitkama. Rukovodeći se principom da je zadovoljan radnik – produktivan radnik i da je za to nužan kvalitetan odmor, za njegovo organiziranje bila je zadužena Komisija, tj. interesna zajednica za odmor i rekreaciju kao i sindikati. Preduzeća su kupovala ili gradila odmarališta na moru, a *Đuro Đaković* je od 1961. godine posjedovao svoje odmaralište u Trogiru. Radnici su na ljetovanje poticani različitim mjerama poput subvencija prijevoza na more, isplatom regresa, mogućnošću plaćanja aranžmana na rate i slično. Iako je, kako autorica ističe, „uvjeriti radnike da u svrhu odmora napuste svoje mjesto prebivališta“ bio zahtjevan zadatak, postepenim „uvježbavanjem turizma kao do tad nepoznata vještine“, već tokom 1960-ih osjeća se promjena. Mijenja se stav radnika o odlasku na more koji više nije percipiran kao luksuz nego potreba, uobičajena društvena praksa i važan obiteljski događaj. Veliki značaj za odmor radnika, ističe autorica, imali su dnevni ili vikend izleti u obližnje sportsko-rekreativne centre, druge dijelove republike ili Jugoslavije, ali i u inostranstvo. Također, imala su značaj i banjska i klimatska liječenja radnika. Vremenom, sve popularniji postaje zimski godišnji odmor, pri čemu su prevalivši dug put od primatelja do stvaratelja, radnici sve više zimovali i to u Čehoslovačkoj i Poljskoj. Na istom tragu, *Đuro Đaković* je među prvim preduzećima u Jugoslaviji 1976. godine pokrenuo i Medicinski aktivni programirani odmor. Ova vrsta odmora u rehabilitacionim centrima bila je namijenjena prevashodno radnicima koji su radili u otežanim uvjetima.

U skladu s predodžbom da su mentalni i fizički odgoj radnika podjednako važni, provođene su različite aktivnosti da im se sport i fizička kultura što više približe. Građeni su sportski tereni i igrališta, organizirani fiskulturni odbori, amaterska sportska društva, uvedeni voditelji za rekreaciju u preduzećima i „proizvodna gimnastika“ kao vid aktivnog odmora za vrijeme pauze. Veliki značaj, podcrtava autorica, male su radničke sportske igre poput *Smotre proizvođača šinskih vozila Jugoslavije Bratstvo i jedinstvo* koje su pored zdravlja radnika i njihovog natjecateljskog duha, trebale doprinijeti i „jačanju jedinstva naroda kao najveće revolucionarne tekovine“.

Prethodno navedeno svjedoči da je novi način života u socijalizmu podrazumijevao poboljšanje njegovog kvaliteta i društvenog standarda. Značajnu ulogu u tome imala su velika industrijska preduzeća koja su, pored primarne u privrednom napretku, imala itekako važnu društvenu ulogu koja je nadilazila tvorničke kapije. Autorica vrlo temeljito analizira ulogu koju je imao *Đuro Đaković* kao generator moderniteta, inicijator,

organizator, suorganizator i promicatelj brojnih aktivnosti koje su kreirale nove navike radnika u njihovo radno vrijeme, vrijeme koje su provodili s porodicom kao i vrijeme odmora i dokolice. Te nove prakse i navike imale su zadatak da *socijalistički čovjek* bude sretan i zadovoljan što je sve vodilo krajnjem cilju, jačanju elana radnika i njegove radne produktivnosti.

Đuro Đaković, kao specifičan socijalistički mikrokosmos jeste osoben case study, ali primijenjeni model istraživanja Ane Rajković Pejić itekako može biti relevantan i za druge sredine tadašnje federativne države. Ova vrijedna knjiga u mnogočemu može biti nauk kao i poticaj bosanskohercegovačkoj historiografiji da, na primjer, sarajevsko preduzeće *Vaso Miskin Crni* koje se više puta spominje u knjizi, promotri iz tog ugla.

Dženita Sarač Rujanac
dzenita.sarac-rujanac@iis.unsa.ba
Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju